
Стара српска књижевност
у 24 књиге

Уређивачки
одбор

Димитрије Богдановић (1930—1986)
Ирена Грицкат
Милорад Павић
Милорад Бурић
Радмила Маринковић
Милосав Савић
Биљана Јовановић-Стипчевић

Књига
трећа

Приредила

мр Љиљана Јухас-Георгиевска

Данашња језичка верзија

мр Љиљана Јухас-Георгиевска
Лазар Мирковић
Миливоје Башић

Стефан Првовенчани

Сабрани списи

Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1988.

Стара српска писменост

Друштво српских писмености 1930—1988

Стефан Првовенчани

Манастир Свете Богородице

Радослав Марковић

Манастир Свете

Богородице на Млету

Сабрани списи

Књига

трета

Прегледан

др Јована Јунас-Георгиевска

Друштво српских писмености

др Јована Јунас-Георгиевска

Радослав Марковић

Манастир Свете

скенирао

Теодор Анагност

Проект
Српска писменост
1988

Садржај

Предговор (Јована Јунас-Георгиевска) 9

СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ: САБРАНИ СПИСИ

Хиландарска повеља 53

Живот светог Симеона 61

Повеља о пријатељству и трговини са Дубровником 103

Жички натписи 107

Повеља манастиру Свете Богородице на Млету . . . 115

Пропратни текстови

Белешка о овом издању 121

Рукописи 123

Коментари 125

Регистар 189

Илустрације 195

Предговор (Александр Лукашевичский)	2
СТЕФАН ПРОВОЕННИЧАН: САБРАНИ СИНОВИ	
Хиандарски повести	23
Житие святого Стефана	41
Повесть о приключении и призыве святого Дубровицкого	103
Житие святого	107
Повесть министра святого Козимира на Месту	113
Примечания к тексту	
Введение о своем труде	121
Содержание	123
Комментарии	125
Корректура	129
Издательство	133

ВВЕДЕНИЕ

ВВЕДЕНИЕ

ВВЕДЕНИЕ

Стефан Провоенничан (1217—1277) — один из крупнейших писателей средневековой Сербии. Его творчество связано с именем Стефана Немашича, первого сербского короля. Стефан Провоенничан был близким другом и соратником Стефана Немашича. Он участвовал в военных походах и был свидетелем многих важных событий. Его творчество посвящено истории Сербии и ее борьбе за независимость. Он написал несколько повестей, житий и других произведений. Его творчество имеет большое значение для истории сербской литературы.

Стефан Провоенничан родился в 1217 году в семье знатного вельможи. Он получил хорошее образование и был знаком с церковнославянским языком. Он участвовал в военных походах Стефана Немашича и был свидетелем многих важных событий. Его творчество посвящено истории Сербии и ее борьбе за независимость. Он написал несколько повестей, житий и других произведений. Его творчество имеет большое значение для истории сербской литературы.

1. Немашич, Стефан. Собрание сочинений. Издательство «Сербия», 1985, стр. 12—13.

2. Стефан Провоенничан. Собрание сочинений. Издательство «Сербия», 1985, стр. 12—13.

1.

Стефан Немањић, српски велики жупан од 1196. до 1217. и краљ од 1217. до 1227, први по реду (стoga и назван Првовенчани), представља једно од најзначајнијих имена у српској књижевности средњег века. Заједно са својим оцем, великим жупаном Стефаном Немањом (умро 1199) и братом Савом (умро 1235), он припада првој познатој генерацији писаца. Биографијом о светом Симеону, којом продубљује представе о Стефану Немањи и његовом времену, занимљиво интерпретирајући али и вршећи селекцију идеолошких и егзистенцијалних садржаја, Првовенчани обогаћује тематски простор о овом значајном владару и занимљивој личности.

Хиландарском повељом (1198), која је једним својим делом аутобиографија а другим правни акт, Немања је први започео писање о себи.¹ Даљем употпуњавању његовог лика допринео је Сава, саставивши неколико текстова — кратка белешка у *Хиландарском титику* (1199), опширнији животопис у *Студеничком титику* (1208), *Служба светом Симеону* (1208).² Стефан се са два своја дела — *Хиландарска повеља* (1200—1202) и *Живот светог Симеона* (1208—1216) — надовезао на постојећу литературу. Први његов текст увећало понавља идеје и садржај прве *Хиландарске повеље*, али је, треба истаћи, обогаћен аутобиографским детаљима, поетском сублимацијом виђења Свете Горе, преиначавањем Немањиног субјек-

¹ Најновији превод на савремени језик ове повеље у књизи Свети Сава, *Сабрани списи*, Приредио проф. др Димитрије Богдановић. Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986, стр. 31—33. (едница *Стара српска књижевност* у 24 књиге, књига друга).

² Сви ови текстови, у преводу на савремени језик, објављени су у поменутој књизи Свети Сава, *Сабрани списи* (белешка на стр. 47—48, животопис на стр. 97—119; служба на стр. 123—134).

тивног исказа у неутрални и допуном мотивацијског система. Основним идејним поставкама његово друго дело непосредније се везује за *Хиландарску оснивачку повељу* и Савину биографију о Немањи. Првовенчани је у њему прецизније и богатијем семантичким набојима фиксирао људске, владарске и светачке особине свога оца.

Карактеристично је да највећи број Стефанових дела (пет) јесу текстови правног карактера; овим аспектом близак је своме оцу, састављачу поменуте *Хиландарске повеље* и брату Сави, аутору три типика и првеног законика (*Крмчије*). Ти правни списи јесу, поред *Хиландарске повеље* још и *Повеља о пријатељству и трговини* са Дубровником (око 1215), *Повеље манастиру Жича* (око 1219, и између 1224—1227) и *Повеља манастиру св. Богородице на Мљету* (око 1220.) Један од тих текстова, *Жичка повеља* из 1224—1227, истовремено је и законски акт којим се регулишу питања везана за манастир и његове приходе, као и питања из области брачног законодавства.

Иако правни по својој суштини, његови списи садрже и детаље уметничког карактера. Стефан је свему давао печат своје богате емотивности и луцидности, образовања и промишљености. Премда му књижевно стварање није било основна преокупација, он је писању прилазио озбиљно и амбициозно.

Био је писац и владар, културни посленик и ратник; у основи жива и занимљива личност, са израженим смислом за атмосферу и акцију. Можда ова запажања најпотпуније синтетизује Теодосије, писац с краја XIII века, који каже: „У војсци искусан и храброшћу удивљен..., када себаше у челу трпезе весељаше благороднике бубњевима и гуслама... а неговаше много и књижевност, и уз то беше врло разуман и вешт приповедалац.“

На једну другу димензију његове личности указао је књижевник Доментијан, ближи но Теодосије Стефановом времену: „А овај богољубиви богочастиви сапрестолник свога отачаства по предању очеву, васпитан у доброј вери и савршен у побожности, никада

се није уздао у своју силу но у силу Бога отачаскога, коме испрва би предан од светог оца свога, његовом заповешћу по речи Господњој.“

Ова сведочанства, ма колико на први поглед контрадикторна, допуњавају једно друго и заједно узета моделују лик овог краља, ратника, писца, градиатеља манастира и типичног човека средњег века.

Стефанова владавина протекла је у знаку великих успеха — добијање краљевске круне (1217), проглашавање аутокефалности српске цркве (1219). Владајући, он је удруживао ратничку способност и дипломатију — дипломатијом више но акцијом сузбио је нападе угарског краља Андрије и латинског цара Хенриха Фландријског (1216), придобивши првог за пријатеља и истовремено остављајући другог без савезника. Бележио је и тешке тренутке као што су они при почетку владавине када је морао да напусти престо и оде у изгнанство (1202) и да се жестоко бори да га поврати (1203—1204). Владајући, имао је сјајног помагача, саветодавца и пријатеља у брату Сави. Свој узбудљиви и до краја испуњен живот, завршио је у потпуној смерности, замонашен у последњим тренуцима, са именом Симон монах. Тако је, макар и на кратко, поновио историју свога оца, кога је следио у свему а у много чему и надмашно.

2.

Хиландарска повеља

Први данас нама познати књижевни текст Стефана Немањића јесте повеља коју је он издао манастиру Хиландару између 1200. и 1202. године. Та повеља потврђује постојеће поседе дароване од стране оснивача Немање и региструје нове чији је дародавац Стефан. Иако за основицу има Немањину повељу — преносе се директно читави одломци, она представља нови текст, богат и садржајан захваљујући, пре свега, додацима и интерполацијама ширег карактера, као и извесним изменама. То је занимљива чињеница у српској лите-

ратури. Једно дело у суштини понавља претходно али га и дограђује, мења, да постане сасвим ново и у потпуности препознатљиво остварење. На овакав однос међу делима наилазиће се и касније — нпр. када Доментијан буде користио Стефанов *Живот светог Симеона* (1264) или када то исто дело буде користио Никон Јерусалимац (1440/41). Преузимајући текст прве *Хиландарске повеље*, Немањино аутобиографско причање Стефан преиначава у биографско. На тај начин настало је прво дело биографског жанра у српској средњовековној књижевности, па Стефану за то припада и заслуга. Ова је повеља прожета и аутобиографским детаљима из живота њеног издавача, и то оним који су у вези са Немањиним животом. Тако је зачета нова аутобиографија, коју ће Стефан дограђивати у свом *Животу светог Симеона*. Текст ове повеље, међутим, највише се памти захваљујући свом поетском слоју и то чувеној интерполацији где се даје опис идеалног пејзажа да би се он затим разрешио као алегорија Свете Горе. Иако је сигурно да тај опис није сасвим оригиналан — постојале су на десетине и стотине таквих описа у свим литературама средњег века, он је прилагођен потребама овога текста и пишчевих идеја. Та слика рајског пејзажа, zamiшљеног у виду ливаде обасјане светлошћу, са дрветом и птицом, постаје узбудљива када се наметне решење које показује да је та птица која поје предивним гласом Немањин најмлађи син, монах Сава, који оца мами у Свету Гору. У оквиру те алегорије, већ разрешене, посебно је лепо и место где се говори о Немањиним доживљајима Свете Горе, кроз осете свих чула: „Зажеле и ваистину отпочину на дрвету, у коме појаше птица измењујући гласове“ (дрво=правоверје; птица=монах Сава). „То измењивање гласова, о богољубиви господине мој, написаћу пет твојих премудрих чувстава виђења: слушање онога дрвета, мирисање, појање, миловање птица и узлетање и остало.“

Овај поетско-алегоријски слој искористио је Сава Немањић и ту је слику, уз одговарајућа прилагођавања, унео у своје дело о Немањи.

3.

Живот светог Симеона

Иако није прво, па чак ни једно од првих дела, *Живот светог Симеона* се, по томе што је потпуно самостално и целовито дело, ставља на чело свих списа о Немањи. Претходни списи, наиме, само су делови ширих целина, повеља и типика и подређени су законитостима ових жанрова, који нису заправо литерарни (ти су списи врло кратки, изузимајући Немањину биографију од светог Саве и у њима се не излаже у потпуности и хронолошки цео Немањин живот). Стефаново дело имало је да испуни и један нови циљ — да прослави Немању као српског светитеља. Оно је, по свој прилици, и писано за потребе култа, као што је то случај са Савином *Службом светом Симеону*. Настајало је у дужем временском интервалу; почетак писања није могуће сасвим прецизно утврдити (узима се обично 1208), а година завршетка је поуздана (1216).

У тренутку започињања дела Стефан Немањић налазио се пред задатком који нису имали његови претходници — да састави опширно светачко житије. Њега је обавезивала и истовремено му била драгоцен извор и смерница претходна традиција. Немањин владарски и монашки лик био је умногоме изграђен, захваљујући пре свега самој Немањиној аутобиографији у оснивачкој *Хиландарској повељи* и Савиној биографији у *Студеничком типичу*. Али о Немањи као светитељу у прозној форми није писано, без обзира на то што у Савином делу постоје неки елементи који наговештавају канонизацију (пре свега се то односи на опис Немањине/Симеонове смрти). Будући да у српској литератури није имао модел за приказивање живота светитеља, Стефан Првовенчани морао је да га потражи у најстаријој словенској литератури и у хиљадугодишњој богатој византијској књижевности, у којој је хагиографија његова као један од најзначајнијих жанрова (о томе сведочи огроман број дела, стилски врло разноврсних). У *Животу светог Симеона* препознају се, заиста, многи од карактеристичних структурних елемената хагиографије: мотив рођења

под необичним околностима, детињство у богољубљу, представе искушења од стране ђавола, добра дела, одрицање од света, слике чудесних исцељења која јунак врши после смрти, итд. Постоји и похвала, при крају, која је, такође, обавезни део великог броја хагиографија.

Сам садржај, који је требало да се унесе и веже уз ове елементе, у суштини био је жива историјска материја, само донекле литераризована у претходној српској традицији. Идеја о власти коју је изнео Немања у *Хиландарској повељи*: Господ је његовим прадедовима и дедовима дао да владају српском земљом; њега је поставио за великог жупана,³ отворио је могућност да се и шире пише о догађајима из живота владара, јер се они дешавају по божјој промисли и под божјим окриљем. Стефан је радо прихватио ту идеју, али је морао и да је допуни: Немања не само да је по божјој вољи владар, него је и владар који ће постати светитељ. Првовенчани је морао да обухвати, јер је писао потпун животопис, и догађаје који раније нису приказани: нпр. оне који су у вези са Немањиним ступањем на престо (сукоби с браћом, па чак и рат), његову борбу против јеретика и др., затим да преосмисли неке догађаје који су већ били литераризовани, како би подвукао оно што Немању квалификује као будућег светитеља (изградња Студенице, Растков одлазак у Свету Гору, Немањина абдикација и одлазак у Свету Гору итд.). Да би у потпуности задовољио захтеве хагиографске форме и показао да је Немања постао светитељ, морао је да састави описе његових чуда. У избору модела за то био је ограничен, јер се радило о специфичној врсти светитељске активности — заштита домовине, њене самосталности и новог владара. Из тог разлога Првовенчани се угледа на описе чуда светог Димитрија, заштитника Солуна⁴ (постоје и два класична чуда у делу, с описом исцељења). И то се показало недољим. Третило је догађаје из српске историје, који

³ Свети Сава, *Сабрани списи*, стр. 31.

⁴ О чудима светог Димитрија види: Франо Баришић, *Чуда Димитрија Солунског као историјски извори*, Српска Академија Наука, Београд, 1953. Посебна издања, књига ССХХ, Византолошки институт, књига 2).

су се збили у неколико година у току владавине Првовенчаног, приказати кроз деловање Немањино. Зато је Првовенчани морао да створи и један специфичан облик чуда, па му и по томе припада прво и значајно место у српској литератури.

Дело поседује чврсту и занимљиву композицију. На то указује већина досадашњих истраживача. Ликови су довршени, карактеролошки и идејно издиференцирани. Историјско је успешно транспоновано у литерарно. Дело одликује висока поетичност и богатство језика. Зато је оно у средњем веку оставило дубоког трага. О томе сведочи чињеница да је било извор, односно основа за прерађивање или књижевни модел неким од најзначајнијих средњовековних писаца (тако је средином XIII века из њега црпао грађу и издавао неке моделе Доментинан, када је састављао *Живот светог Сава*; исти овај писац је шездесетих година ово дело прерађивао, оснажујући његову хагиографску компоненту;⁵ архиепископ Данило је, почетком XIV века, према Немањиним лику из дела Првовенчаног, обликовао у многостан лик краља Милутина, када је писао његову биографију).⁶

У *Животу светог Симеона* постоји неколико међусобно усаглашених композиционих нивоа; читава композиција је, иначе, подређена реализацији доминантне уметничке идеје. Основни композициони принцип, којим се утврђује sukcesивно-хронолошка димензија збивања у делу, допуњен је и другим обликовним-духовним компонентама (пре свега у циљу успостављања ширег духовног контекста). Увећана је мера прожимања и сагласности између увода и осталог текста.

У научној литератури забележено је да Првовенчани изјавом о томе да је Немања божји изасланик од-

⁵ Оба ова дела, у преводу на савремени језик, штампана су 1938: Доментинан *Животи светог Сава и светог Симеона*. Превео др Лазар Мирковић. Са предговором др Владимира Ђоровића, СКЗ, Београд, 1938. (коло XLII, књига 282).

⁶ Милутинова биографија, заједно са осталим делима архиепископа Данила II и његовог настављача, у преводу на савремени језик, објављена је у књизи: Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*. Превео др Лазар Мирковић, Предговор написао др Никола Радојичић, СКЗ, Београд, 1935, на стр. 77—121. (коло XXXVIII број 257).

ређује и основни приступ његовом лику.⁷ Другим речима, у тексту се само реализује темељна идеја о Немањи која је изнета у уводу. Владимир Боровић је дао и нека врло конкретна и подстицајна запажања у вези с овим уводом. Он је, проучавајући везе између свих биографија које су посвећене Немањи, установио да битна идеја из увода о томе да бог милује пали људски род и изабира угоднике, умногоме одговара идеји изнетој у оснивачкој *Хиландарској повељи* и у Савином делу.⁸ Осим тога, увод у *Живот Нирилов* и увод у *Живот Методијев* имају истоветно полазиште у грађењу главног јунака — он је божји угодник послат на земљу.⁹ Сличност на овом плану постоји и са једном беседом (првом) презвитера Козме.¹⁰ Видљиво је да се јавља аналоган принцип у обликовању главног јунака од раздобља старословенске књижевности па до времена нашега писца и да је недвосмислен значај увода у делима ове врсте. Боровић је указао и на то да у неким од ових дела постоји израженија корелација и идејна комплементарност између увода и осталог дела уметничког текста.¹¹ Његова студија подстицајна је и за проучавање структурално-композиционих карактеристика и повезаности увода са целином дела. Да бисмо то учинили приступачнијим, нужно је да у најкраћим цртама изложимо семантички план увода:

— Писац позива христољупце да виде како се на земљи открива дубина божјег милосрђа;

— Затим говори о томе да је Бог, који од стварања света милује пали људски род, посредством пророка објављивао оно што ће бити;

— Свет који је Бог створио својим светим Духом пророци су учвршћивали проповедањем: да се верује у Свето Тројство, у једно божанство и Христов долазак;

⁷ Види, на пример, В. Боровић, *Међусобни одношај биографија Стевана Немање у: Светосавски зборник*, књига 1: *Расправе*, Српска Краљевска Академија, Београд, 1936, стр. 3—40, на стр. 4 (Посебна издања СХIV, Друштвени и историјски списи, књига 47).

⁸ В. Боровић, *Међусобни одношај*, стр. 4.

⁹ Исто, стр. 5.

¹⁰ Исто, стр. 5.

¹¹ Исто, стр. 4.

— Свеубилачки Ђаво је одвратио људе од Творца, да би их гурнуо на дно пакла;

— Бог својим милосрђем није закаснио да их спасе, а спасао их је преко Христа, који је људе најпре обновио крштењем, водом и духом, а потом их искупио својом крвљу;

— Бог је хтео да земаљској природи придода од небеских сила, па је изабрао, према свом сазнању, неке за свете мужеве, друге да буду мученици, треће да буду земаљски господари;

— Међу овим последњим (земаљским господарима) био је и Немања.¹²

Компарација указује да су везе између увода и осталог текста вишеструке. Првовенчани истиче да је Немањин живот део опште људске историје, која се одвија под покровитељством Светог Тројства, тј. самог Бога. То је један од суштинских односа између увода и текста (увод: општа људска историја — Немањин живот: део те историје). У Немањиној младости, како се види из глобалног поређења, понављају се догађаји који су се збили у раној историји људског рода — Адама и Еву, прве људе, искушава Ђаво а Немању, тек што је добио на управу одређене области, искушава Ђаво путем његове браће.¹³ Ово поређење има и дубљи смисао: док Адам и Ева подлежу Ђавољем наговору, чак склапају уговор са њим (ово очигледно према апокрифу), Немања, сопственом побожношћу и заштићен Христом који је спасилац, побеђује Ђавола. Тиме је имплицитно у делу Немањи дата предност над Адамом и Евом, што је и логично јер Нови завет долази по значају испред Старог. Према уводним премисама, Христов долазак на земљу доноси људима спасење (искупљује их од греха) и праву веру. Темељну окосницу уметничке поруке дела чини став да је Немања божји изасланик који окупља пропале српске државе и утврђује праву веру.

¹² На стр. 64 у овом издању. У даљем тексту позивањемо се на ово издање када буде било речи о Стефану Првовенчаном — користимо скраћеницу Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*.

¹³ О томе како Немању искушава Ђаво види на стр. 65 овог издања.

Неке теме које су само назначене у уводу, касније се шире развијају. Такав је случај на пример са догматом о Светом Тројству. У поглављу о Немањиној борби против јеретика ово учење пројектовано је као његово уверење.¹⁴ Јеретници су окарактерисани као противници тог догмата и следбеници безумног Арија,¹⁵ Сродан је и ауторов став према милосрђу. Опште уводне представе и значења овог проблема у даљем тексту доживљавају одређену конкретизацију и изузетно су значајне за обликовање духовног профила јунака.

Има и примера развијања тема које у уводу нису обухваћене, али које улазе у општи тематски план. То је нпр. случај са темом о крсту, страшном суду итд.¹⁶

Опште експресивно-идејне линије биографије зависне су од увода, али је, мада у знатно мањој мери, било и обрнутог дејства — дограђивања уводне структуре према основним интенцијама уметничког текста. Тако је, рецимо, у увод унето причање о сагрешењу првих људи под дејством ђавола, да би се развила тема о искушењима којима је био подвргнут Немања (и касније Првовенчани). То се најбоље види када се изврши упоређивање увода са аренгом оснивачке *Хиландарске повеље* (која је утицала на све списе о Немањи па и на овај). Тамо се једноставно каже како Бог не жели људску пропаст и како је због тога Немању поставио за великог жупана.¹⁷ У уводу код Првовенчаног опширно се говори о божјем милосрђу према грешном људском роду; спомињу се и некакви списи (рукописанија) првих људи и указује да је ђаво људе гурнуо у Хад а Бог их спасао помоћу Христа.¹⁸ Потом се говори о томе како је Бог изабрао, према свом сазнању, једне за свете мужеве, друге да буду мученици, треће да буду земаљски господари. Међу овим последњим био је, истиче Првовенчани, и Не-

мања.¹⁹ Писцу дакле није довољно само оно што је истакнуто у *Хиландарској повељи*, о пореклу Немањине власти, већ он говори о општој људској историји, посебно о питању људског сагрешења и искупљења.

Постоје и додатне аналогии, које обогаћују експресивну и значењску раван дела:

1) Прва реченица у уводу је позив христољупцима да виде како се на земаљским манифестовала дубина божјег милосрђа. То важи за цео даљи текст увода, где се најпре говори о највећем милосрђу које је Бог испољио, спасавајући људе који су, наговорени ђаволом, сагрешили према њему. Говори се и о његовом новом милосрђу — он је, наиме, људима који су Христом искупљени, хтео да придода од небеских сила („и висоном својета божавства хоћаше земноме јеставству придодати од небесних сила“), па је изабрао оне преко којих ће остварити своје деловање.²⁰ У десетом поглављу, посвећеном Немањиним одрицању од престола, монашењу, одласку у Студеницу и Свету Гору, Првовенчани описује Светогорце после њиховог сусрета са Савом и Немањом. Они су истовремено задивљени и испуњени ужасом, јер схватају да се ради о несвакидашњем догађају, чуду. Савин и Симеонов долазак у Свету Гору разумели су као деловање Христовог милосрђа на њих: „О милосрђа Владичина, о неисказане дубине човекољубља ти, које се види међу нама!“²¹

2) *Божјем милосрђу* је, како смо подвукли, посвећен читав уводни део. На више места се у биографији указује како је то милосрђе деловало на Немању и, преко њега, на његове синове. Карактеристично је да се о томе говори при описивању најважнијих моментата Немањиног живота.

У другом поглављу, у оквиру причања о Немањиним детињству, постоји оваква антиципација: „Док се тако хранио у благоверју и богочашћу родитеља својих, родитељи његови пажаху на дете, не знајући божје тајне и пучине милосрђа која ће бити на ње-

¹⁴ Поглавље VI, на стр. 71.

¹⁵ Стр. 71.

¹⁶ О крсту се посебно говори у XII поглављу, о Страшном суду у VIII поглављу.

¹⁷ Свети Сава, *Сабрани списи*, стр. 31.

¹⁸ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 63.

¹⁹ Исто, стр. 64.

²⁰ Исто, стр. 64.

²¹ Исто, стр. 79.

му — да ће он царовати над земаљским и да ће се на небесима настањивати са анђелима²². Овде треба обратити пажњу на синтагму „пучина милосрђа“, јер она показује како је божје милосрђе на Немањи у суштини било неизмерно.

У поглављу у коме се описују Немањини последњи тренуци и умирање (XIII), на почетку стоји како су Немања и Сава провели много времена у манастиру Хиландару, све док није било по вољи онемоје који је саздао људска тела и коме је у руци сваки створ животни, и који својим милосрђем зна крај свакога, да Немању призове „к тајној трпези и да га напоји с источника бесмртнога“²³. Другим речима, Бог, својим великим милосрђем, Немању преводи из земаљског у вечни живот.

Мало даље, у истој глави (XIII), сликовито се представља тај Немањин пут од смртности ка вечности, који се остварује Божјом милошћу: „И, хотећи овога објавити као небеског човека, а земаљског анђела, потруди своју неизречену милост, и спреми лествицу исходу Пречаснога, коју сам себи унапред спреми...“²⁴

У деветнаестом поглављу, а то је похвала, каже се да су сва чуда која чини Немања резултат деловања милосрђа Христовог и милости Богородичине.²⁵

Милосрђе Божје спомиње се и у вези са Светим Борбем, коме се Немања у молитви обраћа за помоћ. Првовенчани у оквиру Немањине молитве даје и молитву светог Борба Господу (то је стилски врло интересантно, јер се ради о молитви у молитви).²⁶ Свети Борба моли Бога, позивајући се на његово милосрђе, да пружи помоћ свима онима који се нађу у беди или у нужди или у тамници или на мору, а помену његово, Борба име.²⁷

3) Првовенчани прави разлику између *милосрђа* и *милости*. *Милост* Божја (*милост*) спомиње се у уво-

ду као дар божји људима: „Штавише, и онима који га љубе даје прензобилну и богату милост своју неизказаним својим милосрђем, и висином својега божаства хоћаше земноме јестаству придодати од небесних сила.“²⁸

Милост се помиње у четвртој глави, кад Немања упућује браћу да у Бога траже дарове и милости велике: „Него просите у Господа Бога мојега многе дарове и милостиње велике и неквакежне, да их свако од вас прими.“²⁹

О божјој милости говори и Немања, обраћајући се светом Борбу (спомиње се и милосрђе): „да ти послужим, Свети, за све дане живота мојега, до последњега даха мојега, на који начин буде угодно висини страдања твојега, милошћу и милосрђем онога који те је прославио и венчао у свем свету, Христа, на све векове, амин!“³⁰

Милост и човекољубље (које је овде делимична замена за милосрђе), спомињу се у оквиру Немањиног писма у десетој глави: „Знај, о љубимче Христов, што просих и што жељах, што тражих из све снаге своје, из све душе моје, смилова се на мене Творац мој, не по мојим безаконјима, него по премногост и неисказаној милости својој и човекољубљу, те ме удостоји онога што жељах — часнога његова анђeosког лика.“³¹

Спомиње се и у глави XI, XII, у вези са Првовенчаним.³²

Немања после смрти поседује *милост*, коју му је даровао Христос (XV): „Јер као што је Владика твој исцелио пређе ослабљенога да је овај одар узео и да ходи право, тако и ти, Свети, ако хоћеш, можеш ми помоћи милошћу, даном ти од Бога и Спаса твојега, Исуса Христа. Исцели ме, грешнога, као ученик прави Христа твојега!“³³

4) Свето Тројство, као што знамо, спомиње се у почетку увода и у VI поглављу.³⁴ Треба додати и то да

²² Исто, стр. 65.

²³ Исто, стр. 85.

²⁴ Исто, стр. 85.

²⁵ Исто, стр. 95.

²⁶ Исто, стр. 68.

²⁷ Исто, стр. 68.

²⁸ Исто, стр. 64.

²⁹ Исто, стр. 67.

³⁰ Исто, стр. 68.

³¹ Исто, стр. 78.

³² Исто, стр. 80, 81, 83, 84.

³³ Исто, стр. 89—90.

³⁴ Исто, стр. 70—71.

се у XIX глави, у похвали Симеону, истиче да је његова заслуга што је победио јеретике и учврстио веровање у Свету Тројицу.³⁵

5) У самом делу доста је занимљиво осмишљен мотив о деловању Бавола. О Баволу је, како је већ показано, било речи у уводу.

У трећем поглављу (почеци Немањине владавине) изнова наилазимо на мотив о Баволу — ту се приказује како је Баво наносио напасти Немањи преко његове браће. Додаћемо и то да уз ову констатацију стоји и коментар Првовенчаног који показује да ће Немања, зато што је трпео напасти, добити троструки мученички венац.³⁶

У четвртном поглављу (браћа заробљавају Немању, бацају га у пећину, он се спасава уз помоћ Господа и Светог Борба, потом диже манастир Св. Николе и Св. Борба), поново се говори о неприликама које су чинила Немањина његова браћа, подстакнута Баволом.³⁷ Овде се, у односу на III поглавље, конкретније показује како је Баво деловао на браћу: били су обузети злом ревношћу и љутим гневом. Немања је, наспрот њима, смирен, чак их упућује да се на њега угледају и обрате се Господу.³⁸

У наредном, V поглављу (опис оружаног сукоба са браћом), укавано је како су браћа сотониним наговором отишла у грчко царство, да добију помоћ за борбу против Немање.³⁹ Он се, као и у претходном примеру, обраћа Богу.

Шесто поглавље, које смо иначе више пута помињали, садржи податке који су значајни за ову тему. Говорећи о јеретицима, Првовенчани (кроз Немањине речи) каже да су они кукољ лукавог и одвратног Бавола.⁴⁰ Немања се бори да се јеретичи не рашире. У уводу постоји и оваква реченица: „јер је свеубилачки Баво насејао штетну плеву“.⁴¹

³⁵ Исто, стр. 95.

³⁶ Исто, стр. 65.

³⁷ Исто, стр. 66—68.

³⁸ Исто, стр. 66—67.

³⁹ Исто, стр. 69.

⁴⁰ Исто, стр. 70.

⁴¹ Исто, стр. 63.

Према Првовенчаном, рат који је Вукан повео против њега (глава XIV), наступио је због деловања Бавола.⁴² Стефанови заштитници овде су Христ, Богородица и св. Симеон.

Стрез се побунио против Стефана, наговорен Баволом (глава XVII).⁴³

У похвали (XIX глава) истиче се да се Немања као владар борио против деловања Бавола (при томе се првенствено мисли на његову борбу против јеретика).⁴⁴ У тој похвали стоји и да је Немања страдао од Бавола, који му је постављао замке у владарском и монашком животу, па да је зато стекао ореол мученика.⁴⁵

У XX, последњем поглављу у делу, констатује се да Баво, који завиди на добром, увек настоји да у ров погибије гурне људски род.⁴⁶ Мало даље, спомиње се да су два цара била научена Баволом да Немању ожалосте (у ствари, реч је о угарском краљу и латинском цару).⁴⁷

6) У уводу је наведено како је Баво научио људе да служе глухим кумирима. У VI поглављу говори се о смраду глухих кумира, који се јављају код јеретика.⁴⁸

7) У уводном поглављу споменуто је „рукописање“, што би, према апокрифу, био уговор између првих људи и Бавола.⁴⁹ У похвали часном крсту (који Немања шаље Стефану), истиче се да је крст значајан због тога што је на њему Христос приковао рукопис људског греха.⁵⁰

8) О грешним људима говори се на два места у делу — та је тема, како смо видели, кроз пример првих људи, подробно обрађена у уводу. У VIII поглављу

⁴² Исто, стр. 87.

⁴³ Исто, стр. 91.

⁴⁴ Исто, стр. 96.

⁴⁵ Исто, стр. 95.

⁴⁶ Исто, стр. 98.

⁴⁷ Исто, стр. 98.

⁴⁸ Исто, стр. 71.

⁴⁹ Таков рукопис помиње се у апокрифу о Адаму и Еви. Види: Стојан Новаковић, *Примери књижевности и језика старог и српскословенског*, Београд, 1904.

⁵⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 83.

Немања се сам идентификује са грешним људским родом, према коме ће Христос на дан Страшнога суда испољити свој гнев.⁵¹ И у молитви Немањиној у Х глави присутно је његово осећање грешности, које проистиче из сазнања да припада људском роду који је грешан.⁵²

9) Пакао се први пут помиње у уводу. Речено је да је у пакао Баво гурнуо људе који су уз њега пристали. У VI поглављу даје се Немањин говор на сабору и у оквиру њега исказ да ће се јеретици наћи на дну пакла.⁵³ У краћој похвали Симеону, која је уграђена у XI поглавље, Првовенчани истиче да је Симеон народ и земљу извукао као из пакла, тј. да је спасао од јеретичког учења које је претило.⁵⁴ У XII глави, где је похвала крсту, стоји да је крстом пакао разорен.⁵⁵

10) У уводу се посебно истиче да Бог својим милосрђем није закаснио када је требало да спасе грешне људе. Та констатација да је Бог благовремено предузео све за спас људи, тј. та његова особина, биће пренета на Немању. По узору на Бога, Немања је све учинио на време. Он није ни мало закаснио када је почео да зида цркву Свете Богородице (III поглавље),⁵⁶ када је почео да подиже храм Св. Борба (IV поглавље)⁵⁷ и када је сазвао сабор против јеретика (VI поглавље).⁵⁸ И када нису дословно употребљене речи: „нимало није закаснио“, истиче се хитрина Немањина и брзина у пословима, као што је случај у деветој глави, где се описује како је Немања кренуо у Свету Гору.⁵⁹ Интересантно је да Немања поучава Стефана да и он буде хитар, тј. да не касни у својим добрим делима (у писму где га позива да помогне изградњу Хиландара).⁶⁰ Немања енергично делује и као

светац, он одмах исцељује (глава XV),⁶¹ брзо помаже Стефану у борби против драчког деспота Михајла (XVIII).⁶² Сам Стефан показује да је усвојио очеву начело, указивањем да је с много журбе послао писмо Сави, позивајући га да донесе светитељево тело, и да је хитро сакупио свештенство и монахе како би пошлци у сусрет Сави.⁶³ И Сава поседује ту главну очеву особину и за себе каже како не каснећи иде за Христом. Очигледно је да је ова реченица *нимало није задоцнио* из увода постала модел за описивање поступака и Немање и Стефана и Саве;

11) У уводу стоји да је Христос обновио људе крштењем а за Немању да је људима показао ново крштење, тиме што је из дубине неверства извукао свој народ.⁶⁴

12) Постоји и другачије везивање за увод — помоћу асоцијација. Тако реченица да је Христос људе искупио својом крвљу посепшује развијање симболике крста. Симеон шаље крст Стефану који је симбол Христовог страдања (начињен је од дрвета са крста на коме је Христос разапет), али и Немањиних успеха остварених под његовом заштитом.⁶⁵

О Богу се говори као о свемогућем. Ову вредносну претпоставку импликује уводни контекст дела. Такође се развија мотив о законпреступницима, и др.

Неке су сцене контрапне онима у уводној глави. Тако се каже како је Немања правоверан седео у каменој пећини,⁶⁶ а у уводу се спомињу грешници у паклу, чиме је подстакнута слика Немање као мученика.

Јасно је да је увод нека врста напрта за излагање о Немањи и његовом наследнику; везивање за увод нарочито је изражено у оним ситуацијама када се говори о догматским питањима, о судбинским проблемима главног јунака. Увод је важан и за изграђивање основних црта Немање и Првовенчаног као владара и личности; он је отворио могућности за сликање негативних страна породичног и друштвеног

⁵¹ Исто, стр. 73.

⁵² Исто, стр. 75.

⁵³ Исто, стр. 71.

⁵⁴ Исто, стр. 81.

⁵⁵ Исто, стр. 83.

⁵⁶ Исто, стр. 66.

⁵⁷ Исто, стр. 68.

⁵⁸ Исто, стр. 70.

⁵⁹ Исто, стр. 78.

⁶⁰ Исто, стр. 80.

⁶¹ Исто, стр. 89.

⁶² Исто, стр. 94.

⁶³ Исто, стр. 87. и 88.

⁶⁴ Исто, стр. 95.

⁶⁵ Исто, стр. 82.

⁶⁶ Исто, стр. 67.

живота, тј. сукоба, непријатељстава итд. Пројектовањем индивидуалне egzистенције у контекст опште историје, Немањин лик вреднује се према вечним законима.

На одређеним местима, успостављајући другачије композиционе вредности у делу, Првовенчани прејудуцира догађаје — наговештава унапред оно што ће бити описано касније, у једном или више поглавља. Тако се има утисак да је причање ретроспективно. То ремећење времена приповедања води ка стварању илузије о ванвремености. Томе утиску, осим овог прејудуцирања, доприноси и супротан поступак: „враћање“ у давну, библијску прошлост, путем навођења библијског текста, парафразања или асоцирања на одређене ликове или појаве. Димитрије Сергејевич Љихачов је такво нарушавање времена у делима старе руске књижевности објаснио потребама жанра, тј. тежњом ка целовитости сликања.⁶⁷ У српској књижевности поступак „сагледавања унапред“ понашања јунака и догађаја први је применио Стефан Првовенчани. Шире од њега тај поступак користиће потоњи писац, Доментијан, када буде састављао *Живот светог Саве* (завршен 1242/43. или 1253/54. године). Код овог писца постоји више типова „пројектовања“ (антиципације, пророчанства, итд.).

Стефан Првовенчани први пут посеже за антиципацијом у тренутку када описује рођење свога јунака (II поглавље). То је рођење, како је указано, било под необичним околностима (Немањиног оца браћа су изагнала па је он рођен у прогонству); већ у тренутку појављивања у свет — дете је *свето*. Према Првовенчаном оно ће, захваљујући божјем промислу, у будућности бити „сакупилац пропалих земаља отаџства свога, пастир и учитељ, градитељ цркава, па, штавише, и обновитељ порушених“.⁶⁸ Аутор осмишљава предстојећу владарску активност Немањину. Како се

види, она има јасно омеђена два подручја: „ратничко“ и „духовно“. Тиме се унапред одређује садржај живота јунака — до тренутка монашења. У делу је овај, владарски део Немањиног живота, описан у поглављима III—IX, и, делимично, у X поглављу.

У истом (другом) поглављу писац још једном наговештава будуће догађаје у вези са Немањом, и то када говори о његовом детињству. На Немањи ће се, како је ту речено, остварити превелико божје милосрђе („пучина милосрђа“), па ће он тако „царовати над земаљским“, тј. биће владар, и на небесима ће се „настањивати са анђелима“, тј. боравиће у рају.⁶⁹ О Немањи као будућем владару било је речи у претходној антиципацији. Овде је, међутим, његова владавина сагледана у оквиру светског поретка. Немања је цар над земаљским, што изазива сасвим одређену асоцијацију: Немања је близак Христу, који је цар над небеским. Други део антиципације предсказује Немањин вечни живот, међу изабранима — у делу су опису Немање као светитеља који је мироточац, исцелитељ и помоћник у ратовима, посвећена поглавља XIV до XVIII и XX. Писац наглашава да за божји план о Немањи нису знали ни његови родитељи, да је то била божја тајна.

Чињеница да у другом поглављу постоје две важне антиципације, показује колико је овај моменат пресудан у структури дела. То није ни најмање случајно — рођење о коме Стефан шире говори, веома је значајан мотив у свакој хагиографији. То се може рећи и за детињство које је период формирања односно првог испољавања јунака.

У трећем поглављу предсказује се да ће Немања бити мученик. Приповедајући о томе како је овог прабедника бавао искушавао путем његове браће, писац је са задовољством напоменуо да он, безумни, није знао да ће за трпљење напасти Немања стећи троструки венац.⁷⁰ О Немањи као мученику говори се још у похвали, при крају дела (XIX поглавље). Тамо се каже да је он постао мученик између осталог и зато

⁶⁷ Димитрије Сергејевич Љихачов, *Поетика старе руске књижевности*. Предео с руског Димитрије Богдановић, СКЗ, Београд, 1972. (Библиотека Књижевна мисао, књ. 5). Види поглавље *Уметничко време у старој руској књижевности*, стр. 296—356.

⁶⁸ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 64.

⁶⁹ Исто, стр. 65.

⁷⁰ Исто, стр. 65.

што је убио мучиоца Ђавола, уништивши замке његове и лајања.⁷¹ Ту се мисли на оно што је описано у поглављима III, IV, V, VI, VII. Будући да је овде реч о браћи, на овом месту у III глави предсказује се излагање у том поглављу, као и IV и V.

У четвртном поглављу, у оквиру описа Немањиног страдања и избављења (браћа су га ухватила, оковала и бацила у пећину; из ње га је избавио Господ), дато је доста успело поређење Немањине судбине са судбином праведног Јосифа. Писац је установио неке подударне чињенице у биографијама ове две личности: и једног и другог су браћа настојала да погубе, и једног и другог је Господ спасао заточења, а затим поставио за господара. Ипак, како показује Провоенчани, Немања од Господа добија већу част — одређен је за владара читаве српске земље; Јосиф је постао тек господар Фараоновог дома и управник његовог имања. Писац је током читавог поређења, да би истакао Немањину предност над старозаветним јунаком, њему дао значајније атрибуте: „овај целомудрени и свети муж“, „овај пресјајни и крепки свети муж“; Јосиф је за овога писца само „прекрасан“. На крају поређења долази запажање да је Јосиф, научен Господом, поучио себе, кнезове и старце, а да је Немања однеговао своја чедна у благоверју и чистоти и сабрао пропаљу земљу своју, ограђујући је Христовим крстом, уз непрекидно захваљивање Богу.⁷² Ова изјава о Немањи није резиме онога што је већ у тексту до тада речено, него је наговештај будућег. Нпр. помињу се Немањина деца, и то као већ однегована. Немања је, како се мисли, био заточен негде између 1166. и 1168. године. Његов најстарији син Вукан тада је могао имати тек неколико година (не зна се тачно када је рођен), средњи син Стефан годину-две (рођен око 1165). Најмлађи син Растко није још ни био рођен — родиће се тек деценију касније (око 1175). Да би деца била однегована, морало је протећи барем десет година, ако се мисли на Вукана и Стефана, или барем двадесет година, ако се мисли на Растка. О Растку писац говори тек у

⁷¹ Исто, стр. 95.

⁷² Исто, стр. 67.

IX поглављу и касније, о Стефану у X и касније, о Вукану у X и XIV.

С друге стране у антиципацији стоји да је Немања „сабирао пропаљу земљу“. Немањина настојања да прошири територију и консолидује државу описана су у VII глави.

Констатација о „ограђивању Христовом вером“ не односи се на неки конкретан догађај. Најближи по смислу у тексту био би онај описан у VI глави — борба за праву веру, против богумилске јереси.

Антиципација у IV поглављу садржи још и став да је Немања научно кнезове разумно и старце умудрио, а то одговара опису Јосифових заслуга у библијском тексту. Овај део антиципације, када је Немања у питању, показује одређену блискост са антиципацијом у другом поглављу, где је речено како ће Немања бити учитељ. Овде је тај став делимично конкретизован, исказом да је Немања поучио своју властелу.

У VII поглављу на чак три места предвиђају се будући догађаји. Први пут у питању је предсказивање временски блиских збивања, која ће одмах затим бити описана у том истом поглављу. Према пишчевим речима, други византијски цар, љут и крвопролитник, покварио је мир са Немањом, пречасним и светим. Писац жури да напомене како тиме цар није ништа постигао, него је само на себе навукао погубељ, а „хулу на царство своје, и опустошење на земљу своју“.⁷³ Одмах затим описана је Немањина акција против овога цара, која се завршава великим успехом. На другу антиципацију наилазимо на месту где се даје листа градова које је током свог похода Немања разрушио. Провоенчани констатује да се они нису подигли „ни до данас“.⁷⁴ (Реч је о градовима Пернику, Стобу, Земену, Велбужду...). Тиме причање доводи до тренутка писања или чак до тренутка читања дела, дакле чини велики скок „у будуће“. Трећа антиципација налази се на месту где се говори о Котору, граду према коме је Немања имао посебан однос — није га

⁷³ Исто, стр. 72.

⁷⁴ Исто, стр. 72.

разрушио него га је чак утврдио и у њега пренео свој двор. Тај двор, напомиње Првовенчани, постоји „и до данас“.⁷⁵ Овим врши измене временског плана, повезујући један давни тренутак са „садашњим“.

На почетку осмог поглавља долази један краћи пасаж у коме се приказује Немањино расположење након свих успешних похода. Он почиње интензивно да размишља о томе да не сме да ужива у ономе што је добио већ да помишља на крајњи, Страшни суд; моли се Господу да га поштеди и помилује на Страшном суду. Даје том приликом завете: да ће се одрећи брачног живота; да ће ставити Христа за вођу и храниоца своје старости и наставника; да ће подићи храм посвећен Богородици и у њему испунити своје завете.⁷⁶ Овде се заправо предсказује абдикација (описана у X глави), монашење (описано у X глави), подизање Студенице (описано у VIII глави) и живот у Студеници (описан у X глави).

У осмом поглављу на још једном месту учињено је „померање“ у времену. Приказујући Немањино стање и расположење током изградње Студенице, Првовенчани реализује снажну поетску слику, поредећи Немањин ум са небопарним орлом који се отрже од земаљских уза да би доспео до Вишњег Јерусалима, тј. до раја.⁷⁷ Првовенчани додаје да је Немања постао грађанин овог „небеског града“, чиме прејудуцира оно што је описано у поглављима XIV—XX, где је приказан Немања као светитељ и мироточац.

Очигледно је да је VIII поглавље врло значајно. Антиципације у њему заправо програмирају монашки део Немањиног живота и његов вечни живот. Поглавља од VIII до XIII обједињава идеја о Немањиним подвигу (у неколико фаза: припрема, реализација, усавршавање). Поглавља XIV до XX повезује идеја о Немањиним вечном животу, који се на земљи манифестује кроз мироточење, исцељење и директну помоћ у невољама на државном плану. То је идеја о Немањи као светитељу. Полазне основе за целокупно касније

⁷⁵ Исто, стр. 73.

⁷⁶ Исто, стр. 74.

⁷⁷ Исто, стр. 75.

излагање, у главама VIII—XX, садржане су у VIII поглављу, и то управо у антиципацијама.

У деветом поглављу на једном месту предсказана је будућност Немањиног најмлађег сина Растка. То предсказање дато је у форми личне жеље, исказане кроз молитву Христу (слично је, како смо видели, било и са Немањом у двама антиципацијама у VIII поглављу). Растко жели да Господ „привуче“ његову младичку слабост и да претекавши, иде путем којим се његов господин и хранилац, тј. Немања труди да иде.⁷⁸ Реченица је мало конфузна. Растко у ствари жели да иде Немањиним путем али и да га претекне. Да Растко монашењем „претиче“ оца, види се из Немањиних речи при крају поглавља, где он Растков чин одласка „из овог света“ схвата као божји позив упућен њему: „Зато, дакле, о душе моја, прени и потечи покајању, јер те Владика твој зове. Јер овим псалмом показа ти пример, говорећи: „Из уста младенаца и одојчади свршио си себи хвалу.“ Зато се не лени. Зар не видиш младе који траже оно што им је потребно и који ти предначе?“⁷⁹

Да је Расткова жеља остварена, сазнаје се из истог поглавља. Будући да Растко није главни јунак, писац није детаљно приказао саму реализацију. Интересантно је да ће тек касније, у XIV поглављу, писац, тада већ као јунак дела, у писму Сави, изразити своје осећање и расположење у тренутку Растковог бекства.⁸⁰

У XVI поглављу, где је описано како Немања помаже Стефану да победи бугарског цара Борила и латинског цара Филандра (тј. Хенриха Фландријског), у уводу стоји: „После овога ја, недостојни слуга његов, молитвама овога светог господина мојег олакшавах се од свих терета мојих, старајући се о заповедима његовим, и, живећи у миру и тишини одасвуд, отресох са себе, с помоћу Пречаснога, све непријатељске варваре који су нападали на отачаство његово.“⁸¹

⁷⁸ Исто, стр. 75.

⁷⁹ Исто, стр. 77.

⁸⁰ Исто, стр. 87.

⁸¹ Исто, стр. 90.

Тиме се прејудицира оно што долази као садржај поглавља XVI, XVII, XVIII, али се истовремено ствара утисак да се ради о избору чуда, тј. да је приказан само један део онога што би могло бити описано.

Похвала има епилошки карактер; у њој се сучишћу и примирјују постојећи наративни токови; трећи композициони ниво успоставља се повезивањем похвале и претходног текста — Стефан подвлачи битне идејне одредбе дела и вредносне ознаке јунака. Није претерано ако кажемо и то да уводи нове, допунске одреднице за актанта: *апостол и више од апостола* („Да ли да те назовем апостолом? — Јер више него и апостол би. Јер би апостол отачаству својему, јер из дубине неверства извуче народ свој, и, показав им ново крштење, обнови људе своје силом и радом Духа Светога, који, одганавши прелести јеретичке, славе у Тројици једнога Бога“); *пророк и више од пророка* („Да ли да те назовем пророком, Предивни? — Али Господ вели: „Ниједан пророк није примљен у отачаству својем.“ — А ти се у отачаству својем јави велики заступник, пуштајући да кипи пребогато миро из раке твоје, исцељујући свако сазивање сотонино, и прогонећи бесна маштања, и лијући недужнима реке исцељења, који притичу к теби.“) и др.

С друге стране, од постојећих, већ утемељених одредница, аутор језгровито и лудидно одређује у земаљском и небеском свету јунаково право место. То је нпр. случај са одредницом *учитељ*. У наслову дела Немања је, између осталог, назван учитељем (Живот и дела светог... оца нашег Симеона, који је био пређе наставник и учитељ...). У четвртном поглављу стоји да је Немања своје кнезове научио разумно и старце умудрио. И у похвали се Немања назива *учитељем* (*учитељ и више од учитеља*), јер је исправљао учења ранијих хришћанских проповедника и довршио оно што они нису урадили. О томе се не говори у претходном тексту.

На још једном месту у похвали Немања је добио квалификатив *учитељ* и то се опет односи на његов духовни рад: „Радуй се, учитељу Новог завета, који ниси поучавао мојсијевски, него си, идући за Павлом, његова учења изврсно усадио у разум наш.“

Смисао је овде у томе да је Немања хришћанин, следбеник учења хришћанских апостола, и као такав испред најистакнутијих личности Старог завета.

Утисак о конзистентности дела постигнут је, између осталог, и инсистирањем на одређеним карактеристичним темама, које непосредно не зависе од увода. Једна од њих свакако је тема о *браћи*. Она је на два различита начина обрађена у делу. У једном случају ради се о приказивању таквих односа где браћа наносе зло ономе који је најбољи међу њима. У другом случају показују се хармонични односи.

Може се рећи да су примери за први начин обраде бројнији. Ту постоје три случаја, у три генерације Немањина. Први пут је реч о *браћи Немањиног оца* (његово име није откривено). Сазнаје се да је дошло до одређеног сукоба („велики метеж“), као и да је Немањин отац био изгнан из Рашке⁸². О његовој браћи речено је тек толико да су били завидни. О каснијим приликама ништа није забележено — само то да се Немањин отац повратио у своје престоно место. Тема, како се види, није широко развијена. Сасвим супротно би се могло рећи за случај са *Немањиним браћом*. Ту су, чак у три поглавља (III, IV и V), приказане све фазе у сукобу: приговор браће, долазак њихов код Немање са одређеним захтевом, одмазда (заточење), избављење Немањино и коначан његов тријумф (битка код Пантина). Овде је конкретно именован и главни узрочник сукоба: ђаво. Писац је нарочито истакао негативна својства браће (хитри на зло, обузети љутим гневом), да би Немањин лик као праведника, незлобивог, оног који се не гневи и чини добра дела дошао до изражаја. Страдања Немањина писац је затим упоредио са страдањима праведног Јосифа, кога, зато што је омиљени син свога оца, браћа прогањају а затим и затварају како би био усмрћен од дивљих звери. Писац је имао пред собом јасан циљ када је то учинио — он је хтео да Немањину историју стави у контекст опште људске историје, али и да покаже колико је њему Бог више био наклоњен као

⁸² Исто, стр. 64.

новозаветном јунаку него Јосифу, који „припада“ Старом завету.

Трећи пут, у трећој генерацији, остварује се однос који је делимично карактеристичан за прву. Наиме, једном брату (Стефану) одузета је власт која му законито припада. Као противник појављује се изнова брат (Вукан), а у првом случају било их је више.⁸³ Брат који чини зло назван је закономпреступником, значи употребљен је исти квалификатив као и када су у питању била Немањина браћа. То показује да постоји делимична подударност и са другим примером, тј. да се у трећој генерацији понавља понешто и из друге.

Постоји у делу и пример за рђав однос међу браћом. Реч је о споредном јунаку, Стрезу, и његовом брату.⁸⁴ Стрез је пребегав у Србију због опасности која му је претила од стране брата: овај је хтео да га ухвати, да му „огњем сажеже тело“ или да га „расече на четири чести“, које би потом „повешао на путевима градским“. Брат Стрезов је веома крволочан и према другима: „Без броја и других људи истреби, трудећи се да земљу и море искорени помишљу својом.“⁸⁵ Стрез је жртва коју великодушно спасава Стефан. Касније се он одметнуо од свог добротинитеља, наговорен Баволом.

За хармоничан однос међу браћом (други тип обраде) постоји само један пример у делу. У питању је однос између Стефана и његовог брата Растка/Саве. Писац га поступно изграђује, почевши од XIV главе. Свој однос открива у свом писму упућеном брату где, по први пут, говори о томе шта је у младости осећао према њему, и то у тренутку који је за брата био најзначајнији а за читаву породицу најтежи (одлазак у Свету Гору). Те Стефанове речи гласе овако: „Господине мој, Христоључе, оче пречасни Саво, недостојанство ти моје напомиње, када ти, оставив хранитеља својега и нас, пође за Христом, тада се ја, нако

бејаш у тузи, гледајући на господина хранитеља, теших оним што је корисно, са љубављу“.⁸⁶ У каснијем тексту, све до краја дела, кроз примере сарадње и помоћи коју монах Сава пружа Стефану владару, однос међу њима постаје све срдачнији и хармоничнији. Владар назива свог брата учитељем и наставником.

И Савин однос према брату јасно је истакнут. Употребљена је форма посланице, јер тако је Сава непосредно могао да се обрати брату и покаже шта према њему осећа.⁸⁷ Очигледно је да га веома воли и да је спреман да испуни сваку његову жељу: „Посланство твоје примив с љубављу и молбе твоје не презрев, мошти твојега Светог, које желиш, носим и сам путујем с њима и с часним чрицима светог места овог, у којем изволе живети господин свети. Зато се, драги, спремај, на сретане његово.“⁸⁸ Савина љубав и оданост брату открива се и кроз причање о томе како је он, на братовљеву молбу, ишао да одговори Стрезу од непријатељства: „умолних пречасног оца својега учитеља и наставника, Саву јеромонаха, да иде и изобличи безумље овога злога сада и зло прорашће, које не насади отац небески. И овај се не олене, него отиде и изобличи злобу његову, и придодас слатка и добра и методична учења своја да га задобије за начин људи који праведно живе и добродушних царева, јер православне царева Господ назва хришћанима — да врши реч Господњу и да живи у љубави, која је боља од свих жртва паљеница, које се приносе.“⁸⁹

У делу је значајна пажња посвећена и описима подизања манастира. То је једна од главних тема. Описи почивају на конкретним подацима, и у великој мери одражавају саму пропедурну изградњу која је регулисана законским прописима. Тако су настала чврста приповедна језгра, са устаљеним елементима. Наравно, неки од њих су више развијени у појединим описима, а други су из неког разлога сасвим изостали.

⁸⁶ Исто, стр. 87.

⁸⁷ Исто, стр. 88.

⁸⁸ Исто, стр. 88.

⁸⁹ Исто, стр. 92.

⁸³ О томе види у XIV поглављу.

⁸⁴ Глава XVII.

⁸⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 91.

Можда се као формално најпотпунији може издвојити опис изградње манастира Бурђеве Ступови.⁹⁰ На почетку тог описа говори се о Немањиној *мотивацији* за изградњу (1). Он је, како је то експлицитно наведено, желео да подигне овај манастир у знак захвалности за помоћ у невољи. Потом се говори о *почетку градње* (2), о *називу цркве* (3) — „храм светог и преславног мученика Христовог Борба“, о *завршетку радова* (4), о *опремању и украшавању цркве* (5) и о *регулисању живота у самом манастиру* — односно доношењу типика (6).

Овом опису структурално је најближи опис изградње манастира светог Николе.⁹¹ У њему је дата *мотивација* (1), говори се о *почетку градње* (2), *називу цркве* (3), *завршетку радова* (4) и о *регулисању живота у манастиру (типик)* (6). Мимо описа изградње Бурђевих Ступова, овај опис има још податак о месту где је храм подигнут (Топлица); не говори се о опремању и украшавању цркве (тј. испуштен је податак који смо у опису изградње Бурђевих Ступова регистровали под 5). Мотивација је овде нешто другачија — Немања је „распаљен Христовом љубављу“. Осим тога, у причање је, између података о месту где се храм подиже и о завршетку радова уметнуто причање о Немањиним сукобима с браћом. Он је настао, како се наводи, управо поводом зидања овог манастира. Браћа Немањи пребацују да чини оно што не би смео, тј. да зида без претходне сагласности добијене од њих.

Затим се, по сродности, овом „основном моделу“ приближава опис изградње манастира Свете Богородице (у Топлици).⁹² Он има елементе 1, 2, 3 и делимично 5. Мимо тог описа, садржи још и податке о формирању монашке заједнице у манастиру — сестринства, и о преношењу ктиторских права са Немање на његову жену Ану. Немањине побуде за изградњу сличне су

⁹⁰ Изградња овог манастира описана је у поглављу IV.

⁹¹ Изградња манастира Св. Николе описана је у поглављу IV.

⁹² Опис изградње манастира Св. Богородице у Топлици дат је у III поглављу.

онима које је имао када је желео да подигне манастир Светог Николе; он је, према тврдњи писца, био спреман на изградњу Св. Богородице у тренутку када се почео „распаљивати божанственим огњем“.

Када су у питању описи изградње две најзначајније задужбине — Студенице и Хиландара, постоје већа одступања од основног модела. Може се рећи да је опис изградње Студенице ипак ближи том моделу, од описа градње Хиландара.⁹³ У њему постоји *мотивација* (1), податак о *почетку градње* (2), о *називу цркве* (3). Побуде за изградњу су знатно шире изложене но што је до тада било уобичајено: Немања је обузет страхом од Страшног суда; жели да му Богородица на том суду буде заступница; заветује се да ће подићи манастир њој посвећен и да ће се у њему замонашити. Пошто је саопштено како је градња почела, излагање се прекида увођењем пописа Немањиних дарова црквама и манастирима широм хришћанског света, уз помен две цркве које је овај владар подигао (у Нишу и Скопљу). Тиме се ствара представа о његовим прекоупацијама током градње. Утисак о Немањиној апсолутној окренутости духовном појачава се цитирањем његове молитве Господу, у којој износи своју велику молбу — да се замонаши и да по смрти буде прибројан праведницима. Коначно, писац уобличава снажну поетску слику, којом употпуњава представу у Немањи у време док гради Студеницу.

У случају са Хиландаром разлози за изневеравање модела су сасвим другачије природе. То је био погодан тренутак да Стефан покаже како га отац сматра својим правим и достојним наследником па му чак поверава да учествује у најзначајнијем свом подухвату. Због тога је овде право причање изостало па се ово место само условно може назвати описом изградње манастира.

Може се рећи да је Стефан први приступио систематском описивању изградње Немањиних манастира. Основицу за опис градње неких задужбина већ је имао: нпр. Хиландара — у повељама и Савином делу, Студенице у Савином делу.

⁹³ О изградњи Студенице говори се у VIII поглављу.

Стефан је почео систематски да описује и ратне походе. Карактеристичан је опис Немањиних освајања (VII поглавље) и опис битке код Пантина (V поглавље). То су ембрионални облици „ратничке прозе“. Та ће се проза нарочито развити у књижевности XIV и XV века. Описи ратовања — Немањиних и потом Стефанових могу се окупити у једну целину; они чине посебан структурни комплекс у делу.

Обједињавајући фактор у делу јесу и чуда, тј. описи чудесних догађаја и исцељења. Они прожимају читаво дело — најпре су то чуда на Немањи, пре свега спасавање из заробљеништва уз помоћ Св. Борба, затим победа у бици код Пантина, опет уз помоћ светог Борба. Потом су ту чуда која чини Немања као светитељ, која су и органски обједињена и чак нумерисана.

Интересантно је да постоји и тема о саборима као интегративни фактор. У делу су описана два Немањина значајна сабора (један на коме осуђује богумиле и други на коме се одриче престола). Помиње се и светогорски сабор, тј. сви монаси Свете Горе на челу са протом, који дочекује Немању и који га испраћа у вечни живот. Коначно, постоји и Стефанов сабор — на коме се чита цело дело.

Постоје и друге теме и поступци самога писца који доприносе интегрисању приповедних делова у монологну целину.

*

С првом карактеролошком диференцијацијом Немањиног лика сусрећемо се још у уводу. То је кратко и опште запажање да се Немања налази међу божјим изабраницима и то онима којима је одређено да буду владари. Ово карактеролошко осамостаљивање Немањиног лика, по нашем мишљењу, представља одређен вид конкретизације божјег милосрђа према грешном јудском роду и новог милосрђа путем избора светих мужева, мученика и земаљских господара. Првовенчани казује да ће (II поглавље) „испричати рођење и живот и врлине овога светог господина својег“.⁹⁴ Он се,

⁹⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 64.

значи, одлучује за шире и обухватније интерпретирање јунаковог живота и његовог моралног лика („роди и ово, свето дете, које ће божјим промислом бити скупчилац пропалих земаља отачаства његова“). Реализација функције лика започета је већ самим причањем о његовим родитељима. У обради овог мотива приметно се испољавају диференцијалне ознаке. Историјска подлога искоришћена је као почетни ниво за дубљи и наменски семантички набој и за успостављање једног вишег система вредности. Од почетка се изграђује нови однос између јунака и света, при чему се преиначавају пропорције историјског и идеолошког.

Почетни систем обликовања јунаковог лика Првовенчани наставља да обогаћује низом занимљивих информација. Најпре говори о јунаковом рођењу под необичним околностима; каже да се Немања родило док су се његови родитељи налазили у изгнанству у Дукљи.⁹⁵ Потом овај чисто хagioграфски мотив употребљује сликом двоструког крштења (најпре од стране латинских у Рибници а затим и од стране православних свештеника у цркви Св. Петра и Павла у Расу).⁹⁶ И почетак Немањине власти одвија се под необичним и драматичним околностима (браћа Немању нападају и затварају га; он се ослобађа и у директном оружаном сукобу успева да их победи).⁹⁷ Првовенчани веома занимљиво и списатељски успешно уравниотежава хипотетичко-идеолошке садржаје и конкретно-историјске детаље. То ће се посебно испољити приликом усаглашавања, или боље речено усложњавања самог јунаковог лика када долази до преиначавања реалног у симболично-иррационално. Испољава се тенденција да се Немањин живот пројектује у два смера — према библијској схеми и истицањем посебности. Утицај идеолошке шеме перманентно остаје пресудан за изграђивање доминантних карактеристика јунаковог лика. Тако се идеја о светом детету преиначава у исказ да ће Немања „даровати над земаљским и да ће се на небесима настањивати са анђелима“.⁹⁸

⁹⁵ Исто, стр. 64.

⁹⁶ Исто, стр. 64. и 65.

⁹⁷ Исто, стр. 65, 66—70.

⁹⁸ Исто, стр. 65.

Аутор уводи и одређене негативне постулате, па истиче да остварење божје тајне омета увек противни ђаво.

Провенчани разубује правце јунаковог досезања небеских висина. У том смислу изразито врши синтетизовање значајних аксиолошких поставки (Немања као владар, монах и светитељ). Свака од њих је занимљиво образложена и садржајно другачије надограђена у делу.

Идеја о том да је Немања божји изабраник подразумева постојање божјег плана о Немањи. Као што увод и каснији текст показују, Бог је својим „планом“ предвидео да Немања буде владар („земаљски господар“) и светитељ. Испоставља се да је он делимично „кориговао“ свој план, омогућујући Немањи да постане монах, поткрај свога живота. То да Бог није имао намеру да Немању омогући да стекне „анђелски и апостолски образ“, закључује се из двеју Немањиних изјава. Једна је дата на сабору, пред сведоцима: „Светитељи, пријатељи и браћо моја! Нека вам је знано да из младости моје жуђах пламеном срдачним да идем за заповедима Владике мојега, и не хтедох Господ мој.“⁹⁹ Друга изјава, знатно потпунија, постоји у Немањином писму упућеном сину Сави у Свету Гору где га извештава о свом монашењу: „Знај, о љубимче Христов, што просих и што жељах, што тражих из све снаге своје, из све душе моје, смилова се на мене Творац мој, не по мојим безаконјима, него по премногој и неисказаној милости својој и човекољубљу, те ме удостоји онога што жељах — часнога његова анђелског лика.“¹⁰⁰ Ова друга изјава показује да је Немања постао оно што је желео тек после безбројних молби упућених Богу. Како то да му је Бог испунио жељу? Није објашњено у самом делу, али се може наслутити. Немања се у потпуности исказао као владар, консолидовао је државу, учврстио веру, чинио многа добра дела, васпитао своје синове, итд. Божји план је тиме био испуњен. Божји план у делу највише откривају увод и антиципације.

⁹⁹ Исто, стр. 77. Подвукла А. Ј.—Г.

¹⁰⁰ Исто, стр. 78. Подвукла А. Ј.—Г.

Провенчани обликује Немању као владара, монаха и светитеља, у широком временском распону; два привремена и један вечни период обједињавају и употпуњују доминантне његове особине. Заједничко је да се у свему очитује јединствена Немањина карактеристика, која је резултат директног угледања на самога Бога — *хитрина* у свим добрим делима.

Израђујући Немањин владарски лик, писац није имао ни мало једноставан посао; морао је чиненице из живота и владавине да прилагоди захтевима житијне форме, спроводећи одређену селекцију (није на пример узео онај моменат када је Немања био заробљеник византијског цара) и да многе догађаје осветли на начин који омогућава истицање одређене јунакове врлине. Потом, структуру актантовог лика, такође, оснажује успешно и ауторски самосвојно.

У грађењу Немањиног лика доминира компарација. Провенчани најрадије прибегава компарацији са негативним личностима (нпр. случај са Немањиним браћом која долазе код њега, подстакнута ђаволом и обузета „злом ревношћу и љутим гневом“). Овим поступком обухваћено је и Немањино супротстављање (индиректно) јеретцима, који су „кукољ лукавога и одвратног ђавола“.¹⁰¹ Писац по супротности упоређује овог јунака са византијским царем: „После овога устаде у Константинову граду други цар, љут и крвопролитник, и поквари мир с Пречасним и Светим. Развалив уста своја, мишљаше да прогута и државе других, што не учини, безумник, нити постиже такве намере, него, хотећи наудити Незлобном и Светоме, нанесе на се погибао своју и хулу на царство своје, и опустошење на земљу своју...“¹⁰²

Немања се упоређује и са позитивним личностима — са праведним Јосифом (IV поглавље).¹⁰³ Овог старозаветног јунака чак и надилази. Постоји, на извесан начин, и поређење са византијским царем Манојлом, коме Немања импонује због своје чистоте, смерности и кротости, те га одликује царским досто-

¹⁰¹ Исто, стр. 70.

¹⁰² Исто, стр. 72.

¹⁰³ Исто, стр. 67.

јанством, показујући да му је раван („прими га са царском љубављу и пољуби га“, каже Првовенчани).¹⁰⁴ Аксиолошки, актант доминира у поредбеној лествици и над Адамом и Евом.

И у грабењу Немањиног монашког лика писац такође радо посеже за компарацијом; упоређује га са најистакнутијим примерима монашког реда, односно самим оснивачима манаштва. Првовенчани се користи и сведоцима (сабор Светогораца на челу са протом). Поређења су прилагођена општим принципима таквог живота и наглашавају јунакове спремности да се жртвује.

Немања је и класичан светитељ-исцелитељ (види поглавље XV у делу), али и национални светитељ-заштитник домовине. Узор му је био лик светог Димитрија Солунског, али је писац морао, нужно, и сам да тражи путеве како би сугестивно приказао Немањино светитељско деловање. Када фаворизује његов светачки лик, тада превагу имају чиниоци посредног, алегоријског карактера. И у једном и у другом случају, Првовенчани наглашава јунакове моралне врлине. Слојем којим се врши глорификовање јунака, треба подвући, одржава се нужна и значајна веза с уводном нарацијом. Првовенчани Немању обликује према идеалном обрасцу (Исус Христос); увећавајући семантизам лика и алегоријско-симболичке квалификације, учинио је да актанта поимамо као егземпларну личност. Немања Стефана не штити само у ратовима, већ и од свих напасти; у извесном смислу актант подсећа на светог Борба, али задржава и своја специфична својства.

Немањин лик писац употпуњује оживљавањем сцена у породичном амбијенту. На тај начин постаје знатно потпунији — он је идеалан супруг и отац. Секундарни ликови су саображени (жена Ана у свему му је послушна, два његова сина, Стефан и Растко настоје да код себе остваре његове особине и да иду његовим путем. Стефан га следи на „владаарском“, Растко на „духовном“ плану). Немања је узор Растку у његовим младалачким данима, али од тренутка када започиње свој духовни подвиг, Растко је узор оцу;

¹⁰⁴ Исто, стр. 65.

сведок је његове смрти и одржава са њим духовни контакт и после тога, јер Стефана тачно обавештава о томе да ће му Св. Симеон помоћи (в. поглавље XX). Постоји још један круг односа: Стефан—Сава и Стефан—Вукан, први као пример идеалне љубави, други као пример поремећених односа.

4.

Повеља Дубровнику о пријатељству и трговини

Повеља о пријатељству и трговини издата је између 1215. и 1217. године. Оригинал, на пергаменту, чува се у Државном архиву у Дубровнику. То је кратак текст којим велики жулан Стефан Немањић гарантује Дубровчанима да, под одређеним условима, могу да тргују слободно, без икаквог ограничења и безбедно, на територији његове државе. Повеља започиње Стефановим заклињањем на пријатељство, у сопствено име и у име своје деце. Он обезбеђује начело законитости: „И да не гони Србин Влаха без суда, него ако се учини неправда између Града и моје земље, да се састају судије где је по закону и да пресуђују а да не буде насилног одузимања имовине.“ Издавач повеље се обавезује да ће Дубровчанима изручити њиховог непријатеља уколико пребегне на територију српске државе.

Текст је занимљив као законски акт којим се регулишу трговински односи. Гаранција за испуњење обавеза даје се на типично средњовековни начин.

5.

Повеље манастиру Жича

Манастир Жича, подигнут на заравњеном платоу на самом изласку из Ибарске долине, на месту крај кога је пролазила једна од најзначајнијих средњовековних комуникација — пут од зетског приморја и Дубровника ка централној Европи, подигао је Стефан Првовенчани са „превазљубљеним сином својим

Радославом". У изградњи тога манастира, како показују средњовековни писани извори, учествовао је, и то веома значајно, Стефанов брат Сава, студенички игуман на почетку градње (1209) и српски архиепископ при крају (1219). Доментијан чак тврди да је Сава био главни иницијатор градње. Савремени стручњаци за средњовековну архитектуру и уметност Саву виде и као главног творца идејне концепције, иконографског програма али и као оног који се непосредно старао о градњи (проналазио мајсторе, сликаре итд.). Стефанов брат, закључујући они, и пре овог подухвата имао је велико искуство у подизању манастира, њиховом обнављању и живописању (подизање грађевина у Ватопеду, обнављање светогорских манастира, подизање Хиландара, живописање Студенице). Он је, осим тога, видео и најлепше византијске црквене грађевине — у Цариграду и Никоји, и стога имао представу о томе шта је најлепше и најбоље. Сасвим је сигурно, међутим, да се Стефаново учешће није сводило само на пружање материјалне помоћи него да је он, будући да је то главна и једина његова задужбина, желео да она понесе печат његове личности. Стефан је и сам моруо доста знати о изградњи манастира — гледао је сигурно како се његов отац трудио око Студенице, непрекидно је био са њим у контакту током изградње Хиландара. Сава је Стефаново тело после смрти пренео из Студенице у Жичу, а на то да се и раније помишљало да он ту буде сахрањен указује чињеница да је једна капела посвећена светом Стефану. Изгледа да је и Сава требало да почива у овој цркви — друга капела посвећена је светом Сави Освећеном, Савином патрону. Подизање ових задужбина, по свему судећи, било је плод заједничког договора и сарадње међу двојицом браће — од којих је један био на челу српске државе, а други на челу српске цркве.

Овај храм, посвећен Светом Вазнесењу, тј. Светом Спасу, није био грандиозних размера нити сачињен од скупоценог материјала; одликовао се савршено правилним пропорцијама и срећним решењем унутрашњег простора. Живопис из тог најстаријег периода (врло је мало сачувано), другачији је од оног у Студеници. Главна одлика најстаријих фресака у Жичи

је пропорционалност и одмереност, која је карактеристична за античко сликарство; оно што импресионира је изванредна хармоничност боја.

Зидане ове грађевине пропратила су два догађаја изузетно значајна за српску државу и српску цркву: проглашење краљевине (1217) и проглашење аутокефалности српске цркве (1219). Према неким извештајима, Стефан је и крунисан у Жичи. Ипак, тај податак није сигуран. Жича је од 1219. постала средиште новоосноване архиепископије и тада је дошло до извесних измена на самој грађевини — тражена су нова решења, како би се обезбедио простор за живот и рад архиепископа и за одржавање црквених сабора и свечаности. Тада је довршен и живопис. У повељи манастиру оснивач је, у форми прописи, одредио да се у њему имају постављати сви будући српски краљеви, архиепископи, епископи и игумани.

Оснивачка повеља Стефана Првовенчаног није сачувана. Према новијим истраживањима, она је била издата 1219. године. Затим је текст из ње (можда у изводима) исписан на зиду. Стефан је нешто касније, између 1224. и 1227. године издао нову повељу, која понавља али и допуњава претходну. И она је, на сличан начин, била исписана на зидовима манастира. Ни та друга повеља није сачувана.

Данас се на зидовима Жиче налазе два текста, два натписа, један на северном зиду под кулом, други на јужном под кулом. Како је утврдио проучавалац ових натписа, Душан Синдик, они потичу из XIV века.¹⁰⁵ Вероватно да су начињени према првобитном натпису. Доста су оштећени. Да је оштећивања било и у последњих стотинак година показује чињеница да је своједобно Франц Миклошић могао да прочита знатно више но што је то могуће данас.¹⁰⁶

Натпису на северном зиду недостаје завршетак. Текст се прекида усред реченице. Главни садржај натписа је попис дарова манастиру.^{106а} На почетку су на-

¹⁰⁵ Душан Синдик, *Једна или две жичке повеље?* Историјски часопис, XIV—XV, 1963—1965, стр. 309—315.

¹⁰⁶ Франц Миклошић, *Monumenta Serbica*, Беч, 1858, стр. 11—16.

^{106а} Овај натпис је, према истраживањима Д. Синдика, начињен према оснивачкој повељи (из 1219).

ведени Стефанови дарови самој цркви: реликвије, иконе, црквени сасуди, рипиде, завесе, покрови, црквене књиге итд. На почетном, првом месту, спомињу се частице „часног и животворећег крста Господњег“.¹⁰⁷ Претпоставља се да је то крст који је Стефану даровао Немања (в. XII главу биографије). „Десница св. Јована Претече“, вероватно је реликвија коју је Сава донео из Никеје (данас се она чува у катедрали Св. Марије у Сијени). Иза тога је попис села (њих преко педесет) и жупа, чиме се обезбеђује материјална egzистенција манастира и његово снабдевање.¹⁰⁸ Постоји и подужи списак, око 220 имена Влаха дарованих овом манастиру.¹⁰⁹

При крају текста су законске одредбе: да дворски протопоп нема права над оним што је дато жичкој цркви; да се половина свих дажбина од попова, Влаха, затим половина поповског бира од земље даје манастиру; да се било ко од архиепископових људи не може позвати код краља без краљевог печата, тј. без верификоване потврде да на двору постоји тужба против њега а да се оном ко не дође на суд код тог суда упише глоба, коју узима архиепископ. Последња одредба односи се на случај када се краљев човек позива код архиепископа. Ту се, међутим, текст натписа прекида.

Читав натпис почиње свечано, симболичном инвокацијом: „Овом пресветом храму Спаса нашега Исуса Христа, по неизрецивој милости његовој, коју сатвори са нама“ и наставља се интитулацијом: „ја Стефан, по Божјој милости венчани први краљ све српске земље, Диоклитије и Травуније и Далмације и Захумља, са превазљубљеним сином својим Радославом, по Божјој милости мојим намесником“. Стефан, како је то добро приметио Милан Кашанин, с поносом говори о свом наследнику.¹¹⁰

¹⁰⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 109.

¹⁰⁸ Исто, стр. 109—110.

¹⁰⁹ Исто, стр. 110—111.

¹¹⁰ Милан Кашанин, *Краљ Стефан Првовенчани*. У књизи истог аутора: *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1975, стр. 309—315.

Свечан тон карактеристичан је и за аренгу у којој се даје списак Стефанових дарова самој цркви: „приносимо Твоја од Твојих да бисмо били помињани у молитвама, дар Спасу нашем Исусу Христу...“ Он је импозантан и указује на то колики је значај придат храму Св. Спаса. Све те реликвије, како се из текста види и предмети, имају на одређени начин везе са Христовим животом и са његовим учењем: *частице крста* — Христос је на крсту распет; *ризе и појас Богородице* — Богородица је Христова мајка; *десница Св. Јована Претече* — Св. Јован је десницу положио на Христово теме крстећи га; *мошти апостола мученика, светитеља* — апостоли су Христови ученици, *мученици* — они који су за Христа страдали, *светитељи* — они који су Христу угодили; *јеванђеља* — књиге у којима је описан Христов живот, садрже и основу Христовог учења, итд.

Попис села показује да је жичко властелинство заузимало огроман простор. Попис Влаха је драгоцен списак личних имена из двадесетих година XIII века.

Језички, натпис је врло занимљив. У књижевни, српскословенски, продиру елементи народног језика (нарочито лична имена). Део у коме се доноси прописи, одсликава језик којим се служило законодавство, уопште официјални језик.

Натпис на јужном зиду нешто је дужи од оног на северном.¹¹¹ Започиње симболичном инвокацијом: „Овај свети и преоосвећени храм Спаса нашег Исуса Христа“ и наставља се интитулацијом: „ја, милошћу Божјом венчани краљ Стефан и с превазљубљеним сином својим Радославом првенцем, кога и благословисмо да буде краљ читаве ове државе“. Интитулација, када се упоређи са оном у „северном натпису“ разликује се у две битне појединости: овде се не наводи званични назив српске државе а тамо је наведен; овде се Радослав помиње као краљ а тамо је назван намесником. На почетку диспозиције је значајна одредба — да сви будући краљеви и црквени поглавари (архиепископи, епископи, игумани) имају бити крунисани

¹¹¹ Према Д. Синдику овај натпис за основу је имао повељу издату између 1224. и 1227. Стр. 111—114.

односно уведени у дужност у Жичи. Ове одредбе нема у „северном натпису“. Затим долази попис жупа (укупно девет — у „северном натпису“ набројано је десет; једна жупа има нешто другачији назив но у старијем натпису: *Лугомир* уместо *Лугомја*). Нема пописа села. Уместо пописа свих Влаха који је дат у „северном натпису“, стоји одредба: да се дају „Власи сви ове краљевске државе“. „Законодавни текст“, који заузима највећи део овог натписа, као и претходни, регулише питања имовине и живота на манастирским поседима. Он делимично, као у одредби о дворским протопоповима, допуњава „северни натпис“. Негде су учињене измене — нпр. у делу где се говори о дажбама које дају попови, Власи, земаљски људи. То је очигледно резултат праксе — између прве и друге повеље протекло је најмање пет година. За то време показало се да неке одредбе нису довољно прецизне или довољно добре.

Најзанимљивији део „јужног натписа“ јесте онај који говори о питањима из домена брачног законодавства.¹¹² Ту се регулишу питања брачне заједнице — питања развода и брачних сметњи. Овом другом питању посвећен је само један члан: „Ако неко противзаконито узме свастику, а буде ли то властелин или војник, да га онај који влада казни одузимањем два вола. Ако је од убогих, то да узима епископ половину...“¹¹³

Постоји много више одредби које се односе на развод. Проглашава се да по божјем закону брак не сме да буде растављен. То може да буде учињено само путем судског поступка код надлежних власти, када за то постоје законом предвиђени разлози. Уколико до раскида дође без судске процедуре, самовласно, предвиђају се казне, како за мушкарце, тако и за жене, према сталежима: „буде ли то ко од властеле, да се од њега одузме за краља шест коња; ако ли је ко од других војника, да му се узму два коња; ако ли то ко од убогих људи учини да му се одузму два вола. Женама такође заповедам: ако ли је она која преступи закон од властеле, то властелинском казном

¹¹² Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, стр. 112—113.

¹¹³ Исто, стр. 113.

да се казни; ако ли од нижих, то према роду да се казни.“¹¹⁴

Муж је крив ако „пусти жену“, жена је крива уколико „остави мужа“. Кривци могу бити и родитељи или ко други, ако је од мужа одведу.

Одредбе које се тичу брачног законодавства настоје да измене неке обичаје и праксу која је постојала. Савршено су огледало и друштвених односа и односа између мушкараца и жена.

Натпис се завршава санкцијом, тј. претњом да ће казна (божја, Богородичина, небеских сила итд.) стићи онога ко дирне у манастирску имовину.

Овај други натпис има мање свечани карактер. Највећим својим делом он је законски текст, и као такав има изузетно значајну улогу у историји српског права. И језик овог натписа је у складу са садржајем.

6.

Повеља манастиру Свете Богородице на Мљету

Око 1220. године Стефан Првовенчани издао је повељу манастиру Свете Богородице на Мљету. Према расположивим подацима, манастир је подигнут крајем XII или почетком XIII века, за бенедиктинце који потичу из манастира Свете Марије у Пулсану у Италији.

Црква је посвећена Богородици Благодатељници, као што је то случај и са манастиром Студеницом. План ове цркве подсећа на решења которских цркава из тога времена а олтарски простор осмишљен је на начин као што је то учињено у Немањиним задужбинама, посебно у Студеници.

Сама манастирска повеља има изразито свечан уводни део у коме средишње место заузима казивање њеног састављача о томе како је управо њега Бог изабрао да буде наследник престола и над осталом браћом га тиме узвисио: „Мене изабравши у domu оца мога да будем наследник престола оца мога и

¹¹⁴ Исто, стр. 112.

међу браћом мојом виша ме јавивши, мени предаде да пасем стадо оца мога с благословом очевим...¹¹⁵ Тако поносно о овој чињеници говорио је Стефан и у својој *Хиландарској повељи*. У *Мљетској повељи* он истиче да се угледао на свога родитеља у погледу ревностног служења Богу. У ову повељу уграђена је и микропохвала Богу, којом се истиче његово човекољубље. Преточена је и темељна идеја из увода у *Живот светог Симеона*. И другде у тексту запажају се идеје или формулације попут оних у *Немањиној* биографији од овог писца — нпр. да је Немања био *хитар* у служењу Богу. Помиње се благослов дат Стефану, поуке итд.

Повеља манастиру Свете Богородице на Мљету, такође, потврђује основне карактеристике Стефановог приповедања, пре свега у равни спонтаног и лудидног усаглашавања личних и библијских исказа. Поседује и занимљиву композициону изнијансираност, чврстину али и изванредну поетичност.

7.

Тешко би било дати једну јединствену и свеобухватну оцену дела Стефана Првовенчаног и одредити му тачно место у српској литератури. Он је, како смо већ истакли, у много чему, на врху лествице писаца, као зачетник појединих жанрова и као писац који је претходну традицију преточио у нове форме, створивши дело које ће трајати непрекидно током читавог средњег века. Утицаји које је оно вршило нису сви и нису детаљно испитани — запажају се код писаца XIII, XIV века и касније. Ако кажемо да је он класик српске литературе средњег века, у најбољем смислу тога значења, можда смо најближи истини и оцени о њему.

Љиљана Јухас-Георгиевска

¹¹⁵ Исто, стр. 117.

Сабрани списи